

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

КРИЖАНІВСЬКИЙ ВІКТОР В'ЯЧЕСЛАВОВИЧ

УДК 343.131.7

**ПРИНЦИП ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ
(ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)**

Спеціальність: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2007

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент **Молдован Валеріан Васильович**, Міжгалузевий інститут управління, перший проректор, завідувач кафедри теорії держави та права, професор

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Гончаренко Владлен Гнатович**, Академія адвокатури України, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики

кандидат юридичних наук, професор **Смітєнко Зінаїда Дмитрівна**, Українська Академія зовнішньої торгівлі, завідувач кафедри цивільних та кримінальних дисциплін

Провідна установа: Національна юридична академія України імені **Ярослава Мудрого**, кафедра кримінального процесу, Міністерство освіти і науки України, м. Харків

Захист відбудеться “21” травня 2007 року о 10-й годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.05 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий “20” квітня 2007 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.П. Сиза

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми визначається необхідністю вдосконалення процедури провадження в кримінальній справі з урахуванням положень, які закріплюють зміст презумпції невинуватості у міжнародно-правових актах в галузі прав людини та судочинства і в Конституції України 1996 року. Презумпція невинуватості – один з базових принципів демократичного кримінального процесу, що має самостійне значення і виконує особливу роль у сучасних умовах побудови правової держави, гарантує захист прав і свобод особи. У процесі розслідування та судового розгляду кримінальних справ є необхідність більш повного впровадження дії принципу з відповідним більш чітким його закріпленням у вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві. Як показує судова практика, українські суди майже завжди віддають перевагу доказам сторони обвинувачення. За матеріалами офіційної статистики в Україні за вироками, що набрали законної сили, у 2005 р. було засуджено 176900 осіб, з них виправдано, у тому числі у справах приватного обвинувачення, – 578 осіб, або 0,3 % від засуджених за вироками, що набрали законної сили. У справах публічного обвинувачення було виправдано лише 178 осіб. Корисним для забезпечення дії принципу презумпції невинуватості в Україні є вивчення та з'ясування можливості запровадження досвіду Республіки Польща (далі по тексту – Польща) та США. Зазначені країни представляють дві різні правові системи: романо-германську – Польща та загального права – США. Комплексне порівняльне дослідження зародження презумпції невинуватості, її подальший історичний розвиток та імплементація до вітчизняного кримінально-процесуального законодавства сприятиме реформуванню та вдосконаленню кримінально-процесуальної діяльності в Україні.

Дослідження питань, пов'язаних з проблемами реалізації принципу презумпції невинуватості у кримінальному процесі, проводили українські вчені, зокрема С.А. Альперт, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, А.М. Бойко, Т.В. Варфоломеева, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, А.В. Гриненко, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, Н.І. Клименко, Г.К. Кожевніков, О.П. Кучинська, В.Т. Маляренко, І.Є. Марочкін, Т.М. Мірошніченко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.В. Молдован, В.Т. Нор, П.В. Пушкар, П.М. Рабінович, Н.В. Сибільова, З.Д. Смітєнко, Д.С. Сусло, В.М. Тертишник, В.М. Хотенець, Г.І. Чангулі, В.П. Шибіко, С.Ф. Шумілін, М.Є. Шумило, С.С. Яценко; вчені колишнього СРСР та країн СНД: М.С. Алексеєв, Т.М. Добровольська, Ч.С. Касумов, О.М. Ларін, І.А. Лібус, Є.Г. Мартинчик, Я.О. Мотовіловкер, І.Д. Перлов, І.Л. Петрухін, В.М. Савицький, Ю.І. Стецовський, М.С. Строгович, П.С. Елькінд; інших держав: Дж. Флетчер, А. Гольдштейн, В. Бернхем, Дж. Квіглі (США), М. Цесляк, П. Крушинський, С. Вальтош, З. Гостинський, А. Мужиньовський (Польща) та інші.

Але в науці кримінального процесу України відсутні новітні комплексні дослідження принципу презумпції невинуватості в порівняльному аспекті. Презумпція невинуватості потребує ґрунтовного аналізу з урахуванням, зокрема, Конституції України, ратифікованих Україною Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та інших міжнародно-правових актів у галузі прав людини і судочинства, законодавства інших держав.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах теми Центру дослідження прав людини юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка "Механізм адаптації законодавства в сфері прав громадян України до законодавства Європейського Союзу" № 06 БФ 042-01 (номер державної реєстрації 0106U006631). Дослідження пов'язане із науковою темою Центру дослідження прав людини юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка "Формування механізму реалізації та захисту прав і свобод громадян в Україні" № 01 БФ 042-01 за третім науковим підрозділом "Спеціально-правові способи захисту прав і свобод громадян України".

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є удосконалення теорії кримінального процесу та кримінально-процесуального законодавства України шляхом проведення порівняльного дослідження принципу презумпції невинуватості у сучасному кримінальному процесі України, Польщі, США.

З урахуванням мети дослідження дисертантом було поставлено такі основні завдання: 1) дослідити поняття принципу презумпції невинуватості, його правову природу і зміст; 2) визначити його місце і роль у загальній системі кримінально-процесуальних принципів; 3) дослідити механізм впливу принципу презумпції невинуватості на інші норми кримінально-процесуального права; 4) дати характеристику ситуацій, що виникають в ході реалізації вимог цього принципу в процесі прийняття рішень при розслідуванні і вирішенні кримінальних справ в Україні, США та Польщі; 5) проаналізувати співвідношення підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності з презумпцією невинуватості; 6) з'ясувати доцільність впровадження положень правил Міранди та угоди про визнання вини у кримінальний процес України; 7) сформулювати конкретні пропозиції щодо узгодження кримінально-процесуального законодавства України у відповідність з вимогами презумпції невинуватості.

Об'єктом дослідження є реалізація принципу презумпції невинуватості у кримінальному процесі України, Польщі та США, положення про права і законні інтереси громадян та про особливості їх реалізації в сфері кримінального судочинства.

Предметом дослідження є принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі України, Польщі та США.

Методи дослідження обрані з огляду на поставлену мету і завдання з урахуванням об'єкта і предмета дослідження. Основу дослідження становить загальний діалектичний метод наукового пізнання соціальних явищ і практики застосування презумпції невинуватості та угоди про визнання вини в кримінальному судочинстві. Використовувалися також системно-структурний, історичний, порівняльно-правовий, формально-догматичний, дедуктивний, соціологічний методи та метод функціонального аналізу. Системно-структурний метод застосовувався при визначенні поняття та змісту презумпції невинуватості, правила Міранди та угоди про визнання вини, співвідношення з іншими інститутами кримінального процесу і основними засадами здійснення правосуддя у кримінальних справах, а також можливості її запровадження у кримінальному процесі України. Використання історичного та порівняльно-правового методів дозволило простежити еволюцію презумпції невинуватості, правила Міранди, угоди про визнання вини в законодавстві та юридичній практиці інших держав, проаналізувати різні підходи до розуміння сутності, форми, змісту та значення досліджуваного явища. Формально-догматичний і дедуктивний методи аналізу норм законодавства зарубіжних держав та практики його застосування сприяли виявленню недоліків процесуального регулювання презумпції невинуватості та угоди про визнання вини та формулюванню пропозицій щодо внесення змін і доповнень до чинного КПК та проекту нового КПК України з урахуванням природи, цілей і завдань здійснення правосуддя у кримінальних справах. Соціологічний метод використовувався під час вивчення правозастосовчої практики України та зарубіжних держав, аналізу змісту судової практики Польщі та США, щодо доцільності застосування положень правила Міранди та угоди про визнання вини у кримінальному процесі України. Метод функціонального аналізу дав змогу розкрити презумпцію невинуватості як функціональну систему кримінально-процесуальних відносин, що виникають у практиці як повного, так і скороченого розгляду кримінальних справ, висвітлити значення презумпції невинуватості та існування угоди про визнання вини у кримінальному судочинстві. Дисертант прагнув всі методи дослідження використовувати у взаємозв'язку, через розгляд проблемних питань.

Теоретичну основу дисертації становлять наукові праці з кримінального права та кримінального процесу України, Польщі та США.

Нормативною базою дослідження є, перш за все, Конституції України, США та Польщі, кримінально-процесуальне законодавство цих держав, законодавчі акти з інших галузей права, міжнародно-правові акти в сфері прав людини.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять статистичні дані Верховного Суду України щодо судового розгляду кримінальних справ за 2000-2005 роки, постанови Пленуму Верховного Суду України, судова практика загальних судів України, США та Польщі.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у науці кримінального процесу України самостійним комплексним порівняльним дослідженням презумпції невинуватості на

прикладі чинного кримінально-процесуального законодавства трьох держав – України, США та Польщі.

Результатом дослідження стали одержані дисертантом такі наукові положення, які мають ознаки наукової новизни і виносяться на захист:

вперше:

на основі аргументованих ознак, враховуючи положення міжнародно-правових актів, дається авторське визначення змісту поняття презумпції невинуватості, з пропозицією його закріплення у Конституції України та КПК України;

визначено функції, які виконує презумпція невинуватості в кримінальному процесі України, – гарантійна, захисна (охоронна), компенсаційна та активізуюча і які мають важливе не лише теоретичне, а й практичне значення як для суду, прокурора, органів дізнання та досудового слідства, так і для підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, інших учасників процесу;

обґрунтовано доцільність закріплення у відповідних статтях КПК України, переліку питань, що мають бути обов'язково вирішені судом у разі закриття справи;

запропоновано на законодавчому рівні закріпити право потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників, обвинуваченого, його захисника та законного представника на ознайомлення з матеріалами справи у разі направлення справи до суду з постановою для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності та обов'язок слідчого забезпечити реалізацію цього права;

досліджено необхідність змін змісту обвинувального висновку, визначеного ст. 223 КПК України, для найбільш повної реалізації принципу презумпції невинуватості. Доцільно виключити з описової частини виклад змісту доказів, зібраних у справі, показань кожного з обвинувачених по суті пред'явленого їм обвинувачення, доводи, наведені ними на свій захист, і результати їх перевірки. В обвинувальному висновку повинні бути зазначені тільки джерела доказів з посиланням на відповідні томи та аркуші справи, без викладу їх змісту. Таке положення забезпечить неупередженість суддів при ознайомленні з обвинувальним висновком, докази будуть вивчатися суддями з першоджерел і суб'єктивна думка слідчого при викладі змісту доказів не буде впливати на незалежність судді при оцінці доказів;

з'ясовано доцільність закріплення на законодавчому рівні у кримінально-процесуальному законодавстві України положень правил Міранди, які застосовуються у США щодо затриманих осіб;

удосконалено:

положення про обсяг процесуальних гарантій, встановлених законом як мінімально необхідних для з'ясування істини у кожній кримінальній справі, які не залежать від позицій і міркувань окремих учасників процесу. Позиція тих чи інших учасників процесу не визначає змісту презумпції невинуватості;

зміст презумпції невинуватості, який полягає у тому, що вона визначає положення обвинуваченого не в негативному аспекті, тобто з точки зору того, ким він не вважається (обвинувачений не вважається винуватим), а в позитивному плані, тобто з точки зору того, ким він вважається (обвинувачений вважається невинуватим). Цим самим виключається теза "винуватість обвинуваченого достовірно встановлена з тим чи іншим ступенем вірогідності";

положення про запровадження в Україні такої процесуальної форми як „угода про визнання вини”, коли принцип презумпції невинуватості буде діяти до моменту затвердження судом цієї угоди. Принцип буде гарантом добровільності волевиявлення особи при визнанні вини та її процесуальному закріпленні. Оформлення “угоди” повинно мати місце лише за клопотанням обвинуваченого, підсудного і з обов'язковою участю захисника;

правило про тлумачення сумнівів на користь обвинуваченого, що жодна з сумнівних обставин не може бути покладена в основу обвинувальних тез у кримінальній справі, тобто воно висуває вимогу повної і безумовної доведеності обвинувачення. Ця вимога має за мету охорону законних інтересів обвинуваченого і служить гарантією встановлення істини у справі;

положення про те, що в основі побудови кримінального процесу України лежить принцип презумпції невинуватості, який не повинен ніяким чином обмежуватися до набрання судовим рішенням законної сили;

правовий статус особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, та розподіл процесуальних обов'язків по доказуванню між учасниками процесу, знімаючи відповідний обов'язок з обвинуваченого і покладаючи його на органи держави, які відповідальні за розслідування і вирішення кримінальної справи, і служить підставою повної реабілітації осіб, вина яких залишилась недоведеною;

набули подальшого розвитку:

положення про те, що особу, щодо якої обвинувальний вирок суду не набрав законної сили, слід вважати підсудним, а не засудженим;

теза про те, що застосування відповідно до чинного законодавства України, Польщі, США компетентними правоохоронними органами та судом до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного запобіжного заходу не суперечить принципу презумпції невинуватості та не є винятком з нього, оскільки ці заходи не є заходами кримінально-правового покарання;

положення про те, що функція судового контролю, яка здійснюється під час досудового розслідування справи стосовно проведення передбачених КПК України слідчих дій, є одним із засобів реалізації принципу презумпції невинуватості;

теза, що моментом затримання особи у КПК України необхідно передбачити момент позбавлення її можливості вільного пересування;

положення про те, що зародження презумпції невинуватості під час інквізиційного процесу в європейських державах дало поштовх для трансформації процесу в змішану форму та існування презумпції невинуватості в сучасному кримінальному процесі України і Польщі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані автором висновки, окремі положення та пропозиції можуть бути використані:

у правотворчій діяльності – при підготовці нового і вдосконаленні чинного Кримінально-процесуального кодексу України, інших нормативно правових актів, що регулюють кримінально-процесуальну діяльність (акт впровадження № 06-19/15-503 від 04.07.2003 р. (Додаток А));

у правозастосовчій діяльності слідчих, прокурорів, адвокатів у галузі кримінального судочинства, в разі прийняття законом України внесених дисертантом пропозицій стосовно впровадження окремих положень правила Міранди та угоди про визнання вини;

у науково-дослідній роботі викладачів, аспірантів, студентів, де дисертація може стати основою для подальшого вивчення проблеми презумпції невинуватості у кримінальному судочинстві;

у навчальному процесі – при вивченні курсу “Кримінально-процесуальне право”, спецкурсів “Порівняльний кримінальний процес”, “Теорія доказів у кримінальному процесі”, при підготовці навчальних посібників, методичних матеріалів як для студентів, так і для практичних працівників при підвищенні їх кваліфікації,

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження доповідалися автором на науково-практичних конференціях:

"Проблеми держави та права очима молодих дослідників" (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 5-6 квітня 2001 р.);

"Проблеми державотворення та захист прав людини в Україні" (Національний університет "Острозька академія", 7-8 квітня 2001 р.), а також на міжнародних наукових конференціях:

“Теорія і практика перехідного періоду до ринку. Економіко-правовий, міжнародний та інформаційно-технічний аспекти” (Ужгородський державний інститут інформатики, економіки і права, 27-30 березня 2001 р.)

"Актуальні проблеми правознавства очима молодих вчених" (Хмельницький інститут регіонального управління та права, 6 листопада 2002 р.);

“Наукові правничі школи Київського університету” (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 12 жовтня 2005 р.);

“Проблеми реформування правовідносин у сучасних умовах очима молодих дослідників” (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 13-14 квітня 2005 р.);

“Проблеми реформування правовідносин у сучасних умовах очима молодих дослідників” (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 20-21 квітня 2006 р.).

Результати дослідження неодноразово обговорювалися на засіданнях кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка та на семінарах аспірантів юридичного факультету, використовувались автором при проведенні практичних занять з кримінально-процесуального права на юридичному факультеті.

Публікації. Основні положення дисертації знайшли відображення у 5 одноосібних наукових статтях, 4 з яких опубліковані у фахових виданнях ВАК України без співавторів.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою і характером завдань дослідження. Відповідно до них дисертація складається із вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Повний обсяг дисертації – 178 сторінок, з них обсяг основного тексту – 164 сторінки, список використаних джерел (167 найменувань) – 13 сторінок. Додаток займає 2 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі розкривається актуальність теми дослідження, стан її наукової розробки, визначаються мета, завдання, методи, об'єкт, предмет дослідження, апробація його результатів, сформульовані положення та висновки, що зумовлюють новизну дисертації, а також відображене практичне значення одержаних результатів.

Розділ 1 "Загально-теоретичні питання дослідження презумпції невинуватості як правової категорії у сучасному кримінальному процесі" складається з чотирьох підрозділів і присвячений дослідженню поняття принципу презумпції невинуватості та проблем його законодавчого закріплення в кримінальному процесі України, Польщі та Сполучених Штатів Америки.

Підрозділ 1.1. "Поняття презумпції невинуватості та межі її дії" присвячений визначенню основних понять: "презумпція", "презумпція невинуватості", "принцип презумпції невинуватості". Досліджується нормативне закріплення зазначеного принципу в законодавстві України, Польщі та США, а також позиції науковців щодо існування та реалізації презумпції невинуватості на стадіях кримінального процесу.

Проаналізовано значення презумпції невинуватості як конституційного принципу кримінального процесу не тільки в юридичному, але й в етичному відношенні. Маючи своїми джерелами моральні уявлення про справедливість, принцип презумпції невинуватості здатен позитивно вплинути на суспільну і правову свідомість людей, а також справити значний виховний вплив на громадян і посадових осіб. Водночас, презумпцією невинуватості забезпечуються права особи, яку притягують до кримінальної відповідальності, і неупереджене, об'єктивне дослідження всіх обставин справи. Порушення ж презумпції невинуватості, відступ від неї неминує дає дослідженню обставин справи односторонній обвинувальний характер, що не сприяє встановленню істини у справі, перешкоджає цьому і відтак веде до порушення законності при здійсненні правосуддя.

У підрозділі 1.2. "Презумпція невинуватості та форми процесу" аналізуються деякі правові інститути обвинувальної та інквізиційної форм процесу, критика яких свого часу призвела до виникнення нової форми – змішаної, що ґрунтується на принципі презумпції невинуватості.

За інквізиційної форми процесу особа вважалася об'єктом процесу – беззахисним інструментом в руках інквізитора, який виконував функції судді, обвинувача та захисника. Трансформація інквізиційного процесу була здійснена під час Великої французької революції. Вплив праць італійських та німецьких філософів Просвітництва, які засуджували інквізиційний процес та застосування тортур, – Бекарія і Вольтера, були добрим ґрунтом для авторів французької Декларації прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 року. Закріплений у Декларації принцип презумпції невинуватості виступив противагою основам інквізиційного процесу, синтезом прав обвинуваченого, що характеризує його як суб'єкта, вину якого потрібно доводити, щоб визнати винуватим.

У подальшому це призвело до нормативного закріплення положень принципу презумпції невинуватості в основних міжнародно-правових актах, які стосуються захисту прав людини і громадянина, визнання та реалізації принципу в кримінальному процесі України, Польщі, США.

У підрозділі 1.3. "Функції принципу презумпції невинуватості" вперше визначено напрямки (функції) здійснення правового регулювання щодо особи, які виконує презумпція невинуватості в кримінальному процесі України, Польщі та США – гарантійна, захисна (охоронна), компенсаційна та активізуюча.

Гарантійна функція принципу презумпції невинуватості спрямована на закріплення обвинуваченому привілейованої позиції в процесі, адже не він має доказувати свою невинуватість, а навпаки, – на прокуророві лежить обов'язок доказування вини і лише за допомогою таких засобів, які не порушують права обвинуваченого.

Функцію захисну (охоронну) розглянуто в двох аспектах. З одного боку, заборона презюмувати винуватість виключає засудження, яке ґрунтується на недостатніх доказах та на односторонній оцінці доказового матеріалу, і цим самим сприяє недопущенню судових помилок, які призводять до засудження невинуватих осіб. З іншого боку, через заборону вважати обвинуваченого винуватим у зв'язку із складанням на досудовому слідстві обвинувального висновку, принцип презумпції невинуватості не дозволяє стверджувати, що обвинувачений є злочинцем.

Компенсаційна функція спирається на реалізацію змагальності та рівноправності сторін. Те, що обвинувачений має право на захисника під час досудового слідства, не робить його сильнішою (порівняно з обвинувачем) стороною в процесі, адже прокурор має цілий слідчий апарат, який допомагає йому в збиранні доказів. У судовому розгляді прокурор та підсудний мають рівні права на подання доказів, участь в їх дослідженні, доведенні їх переконливості та деякі інші.

Активізуюча функція сприяє правильному здійсненню процесуальної діяльності у кримінальній справі. В цей спосіб презумпція невинуватості впливає на покращення якості роботи правоохоронних органів і сприяє винесенню судом законного та обґрунтованого рішення.

На основі аналізу законодавства та функцій, які виконує презумпція невинуватості в кримінальному процесі досліджуваних країн, дається авторське визначення змісту поняття презумпції невинуватості, з пропозицією його закріплення у Конституції України.

У підрозділі 1.4. "Презумпція невинуватості в системі принципів кримінального процесу" дисертант обґрунтовує, що презумпція невинуватості відповідає всім загальним ознакам і входить до системи принципів кримінального процесу України, Польщі та Сполучених Штатів Америки.

Порівнюючи правові системи України, Польщі та США, з'ясовано, що будь-яке порушення права на захист тягне за собою порушення принципу презумпції невинуватості. І навпаки, у разі ігнорування презумпції невинуватості порушується право обвинуваченого (підсудного) на захист.

Завдяки презумпції невинуватості у кримінальному процесі досліджуваних держав знаходить своє розгорнуте застосування принцип змагальності. Обвинувач і підсудний виступають у суді як сторони, яким надані рівні процесуальні права для відстоювання своєї позиції і заперечення тверджень протилежної сторони. В силу презумпції невинуватості права і обов'язки розподіляються між сторонами таким чином: обвинувач зобов'язаний довести винуватість підсудного; підсудний вправі доводити свою невинуватість, але не зобов'язаний це робити.

Принцип презумпції невинуватості пов'язаний і з принципом з'ясування істини у справі, які зумовлюють один одного та вимагають, щоб в основу вироку були покладені лише перевірені докази; вирок не може ґрунтуватись на припущеннях, сумнівних доказах. Однак принцип з'ясування істини не дає відповіді на питання, як слід вчинити у разі виникнення сумнівів у доведеності обвинувачення. Водночас презумпція чітко встановлює, що всі сумніви мають тлумачитись на користь обвинуваченого (підсудного). Далі, діючи ізольовано, принцип з'ясування істини не зміг би один вирішити ситуацію, коли винуватість підсудного не доведена. Але принцип презумпції невинуватості стосовно цього випадку визначає: недоведена винуватість рівнозначна доведеній невинуватості.

Розділ 2 "Презумпція невинуватості як гарантія права особи на захист у кримінальному процесі" складається з трьох підрозділів, в яких розкрито правила, притаманні принципу презумпції

невинуватості: “onus probandi” – “тягар доказування” та “in dubio pro reo” – “тлумачення сумнівів на користь обвинуваченого”, а також підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності.

У підрозділі 2.1. "Обов'язок доказування винуватості особи і заборона покладати його на обвинуваченого" зазначається, що презумпція невинуватості пов'язана з правилом про обов'язок доказування, що особливо чітко виявляється, коли це правило формулюється негативно: ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину (ч. 2 ст. 62 Конституції України); обвинувачений не має обов'язку доказування своєї невинуватості, а також надавати докази на свою некористь (ст. 74 КПК Польщі). В цьому розкривається зміст дуже важливого процесуального положення, яке безпосередньо впливає з презумпції невинуватості і має назву в теорії кримінального процесу – тягар (обов'язок) доказування винуватості лежить на обвинувачеві, обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість.

Хоча в законодавстві Польщі існує все ж виняток – у справах про наклеп (ч. 1 і 2 ст. 213 КК Польщі) на обвинуваченому лежить тягар доказування протилежного. Цей виняток передбачено і в рішенні Європейського суду з прав людини – у справі Кастелуа.

Специфічно вирішується питання щодо можливості перекладання обов'язку доказування у кримінальному процесі Сполучених Штатах Америки. Зі справи Віншип проти США (Winshup v. United States) почали діяти дві різні вимоги. Перша: на журі та суддю покладається зобов'язання визначати, чи факти доведені таким чином, що усувається “жодна розумна підстава для сумнівів”. Друга вимога забороняє перекладати доведення фактів на обвинуваченого, підсудного – Малней проти Вілбура (Mullney v. Wilbur). Проте в деяких штатах у кримінальних справах це не виключає перекладення цього тягаря на захист – Ліланд проти штату Орегон (Leland v. Oregon). Також у 1987 році у справі “Мартін – штат Огайо” Верховний Суд США постановив, що покладення на підсудного обов'язку доказування щодо обставин необхідної оборони не порушує принципів конституційного права, у тому числі презумпцію невинуватості.

Проаналізовано ті аспекти доказування, що стосуються розподілу процесуального навантаження з доказування між обвинуваченим (захисником) і державними органами, які відповідають за правильне вирішення справи.

Досліджено статус учасників кримінального процесу України, Польщі та США, на яких покладається обов'язок доказування в кримінальних справах, при невиконанні чи неналежному виконанні обов'язків, результати діяльності яких визнаються недійсними, такими, що не мають правового значення. Автором обґрунтовано, що в кримінальному процесі має відкидатися умова, при якій обов'язок доказування лежить на захиснику, як і на обвинуваченому.

У підрозділі 2.2. "Недопустимість обґрунтування обвинувачення на припущеннях і тлумачення сумнівів на користь особи" досліджується сутність цього правила, яка полягає у тому, що якщо у суду виникають сумніви відносно тих чи інших доказів і якщо той чи інший факт можна витлумачити як на користь, так і на шкоду особі, то приймається рішення, сприятливе для обвинуваченого.

У польській юридичній літературі висловлюються спроби відокремити правило “in dubio pro reo” і започаткувати родовід нового принципу. Але дисертантом не підтримується зазначена пропозиція, тому що це правило, відокремлене від своєї основи – принципу презумпції невинуватості, втратило б своє значення.

Обґрунтовується положення, що докази винуватості особи у вчиненні злочину мають бути істинними, не викликати ні у кого сумнівів; якщо ж вони сумнівні, то їх не можна класти в основу вироку, бо обвинувальний вирок не може ґрунтуватись на припущеннях. Згадуючи старий римський вислів “краще визнати невинуватими сто винуватих, ніж покарати одного невинуватого”. Це правило служить також гарантією досягнення мети правосуддя, досягається об'єктивна істина, бо обвинувачення має ґрунтуватись тільки на безсумнівних доказах і безспірних фактах.

Як в Україні, так і в США та Польщі сумніви у винуватості обвинуваченого виникають, якщо яка-небудь фактична обставина, що складає основу обвинувачення, недостатньо підтверджена зібраними у справі доказами. Так, внаслідок недостатності доказового матеріалу може виникнути сумнів у тому, чи мала місце подія злочину, чи був злочин результатом дій обвинуваченого, діяв обвинувачений навмисно чи необережно тощо. Можуть виявитись сумнівними (внаслідок

недоведеності) і ті фактичні дані, на основі яких встановлюються обставини, що складають кінцеву мету доказування.

Автором запропоновано внести зміни до ч. 2 ст. 22 КПК України, щодо більш повного закріплення положень правил “onus probandi” та “in dubio pro reo”.

У підрозділі 2.3. “Співвідношення підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності з презумпцією невинуватості” аналізується система соціально-правових заходів, спрямованих на повне поновлення у колишніх правах громадянина, якого протиправно притягнуто до кримінальної відповідальності або засуджено, та відшкодування заподіяної йому шкоди. Також досліджуються підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

Підкреслюючи виключність обов'язку доказування обвинувачем, дисертант тим самим визначає органи розслідування як суб'єктів, для яких доказування винуватості або невинуватості є їх процесуальним обов'язком. При невиконанні чи неналежному виконанні обов'язків результати діяльності відповідної особи визнаються недійсними, такими, що не мають правового значення.

Закриття кримінальних справ за реабілітуючими підставами і постановлення виправдувального вироку означає повну юридичну реабілітацію особи і дає право на відновлення трудових, пенсійних, житлових та інших прав, на відшкодування майнової і моральної шкоди, завданої незаконним притягненням до кримінальної відповідальності, застосуванням як запобіжного заходу взяття під варту, засудженням, а також незаконним проведенням у ході розслідування чи судового розгляду кримінальної справи обшуку, виїмки, незаконного відсторонення від посади.

Розділ 3 “Доцільність імплементації правил, пов'язаних з презумпцією невинуватості, у кримінальний процес України”, який складається з двох підрозділів, присвячено дослідженню правил, притаманних кримінальному процесу США, які там досить часто використовують і без яких не можна уявити сучасне судочинство – правила Міранди та угоду про визнання вини. Обґрунтовується доцільність нормативного закріплення їх в кримінально-процесуальному законодавстві України.

У підрозділі 3.1. “Щодо доцільності впровадження “Правила Міранди” в кримінальний процес України” досліджуються існуючі в кримінальному процесі США правила Міранди, які є гарантією дотримання прав особи і реалізації принципу презумпції невинуватості, та пропонується вдосконалення українського кримінально-процесуального законодавства.

Автор наголошує на необхідності доповнення КПК України положенням про те, що перед допитом особа, яка його проводить, крім інших прав, передбачених кримінально-процесуальним законом, зобов'язана окремо роз'яснити підозрюваному, обвинувачуваному його право відмовитися від дачі показань і пояснень щодо себе, членів своєї сім'ї і близьких родичів, і з'ясувати бажання підозрюваного, обвинувачуваного давати показання, про що в протоколі допиту підозрюваним, обвинувачуваним власноручно робиться запис із зазначенням прийнятого рішення. В будь-який момент, коли особа в ході допиту не захоче далі відповідати на запитання, або вирішить, що їй потрібна консультація адвоката, допит повинен бути закінчений. Відмова підозрюваного, обвинувачуваного, підсудного від дачі показань не може враховуватися як обставина, що характеризує особу, а також при застосуванні до нього заходів процесуального примусу.

У підрозділі 3.2. “Компроміси в кримінальному процесі України та їх законодавче врегулювання” дисертант стверджує що з урахуванням великої кількості щорічно розслідуваних справ та того факту, що значна частина з них є справами про злочини невеликої тяжкості, Україні потрібна процесуально-правова технологія, яка б визначала умови й межі компромісу у кримінальному процесі, критерії й гарантії забезпечення справедливого вирішення справи та захисту прав і свобод учасників процесу.

Автором обґрунтовується позиція що різновидами правового компромісу є угода про визнання вини, мирова угода та дійове каяття. Інститут дійового каяття та мирової угоди обвинуваченого з потерпілим відрізняється від так званої угоди про визнання вини, яка набула поширення в США. Угода про визнання вини – письмова угода обвинувачуваного і захисника, з одного боку, і обвинувача, з іншого, в якій сторони домовляються про конкретне вирішення кримінальної справи, включаючи всі пункти обвинувачення і покарання обвинувачуваного. Компроміс тут полягає суто в домовленості про взаємні поступки між обвинуваченим і обвинувачем, найчастіше – визнання

обвинуваченим (підсудним) своєї вини у менш тяжкому злочині і відмова обвинувача від підтримання обвинувачення у більш тяжкому.

Проте, на думку автора, це може призвести до зловживань – “списання” нерозкритих злочинів на обвинувачених, які зізнались в їх скоєнні в обмін на обіцянку закриття справи чи пом'якшення відповідальності.

Правильне розуміння порівняльно-правової характеристики, основних елементів “процедури клопотання обвинуваченого-підсудного про визнання вини” (саме таке визначення, на нашу думку, є найправильнішим та найкоректнішим), суті, предмету, суб'єктів цього процесу дасть змогу належним чином використати практичний та теоретичний досвід цієї процедури з метою запровадження спрощених та скорочених процедур розгляду справ у кримінальний процес України. Розширення сфери дії мирової угоди та дійового каяття як різновидів правового компромісу, зорієнтованого на вирішення справи без застосування кримінального покарання, також є можливим і доречним.

У висновках у стислій формі викладено загальні підсумки дослідження, сформульовано ряд положень науково-теоретичного та практичного характеру, що виносяться на захист. На основі конституційних вимог, законодавства і досвіду України, Польщі та США визначено зміст принципу презумпції невинуватості, межі дії, а також пропозицію його більш повного закріплення в Конституції України та КПК України.

Крім низки теоретичних положень, запропоновані конкретні зміни та доповнення до Конституції України та КПК України. Зокрема, запропоновано: викласти статтю 62 Конституції України в наступній редакції:

“Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний є невинуватим, доки його вина у вчиненні злочину не буде доведена в порядку, передбаченому законом, і визнана обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обов'язок доказування обвинувачення у кримінальному судочинстві покладається на дізнавача, слідчого, прокурора, а у справах приватного обвинувачення – на потерпілого. Суд, прокурор, слідчий, орган дізнання не вправі перекладати обов'язок доказування на підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, їх захисників чи законних представників.

Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях. Всі сумніви у тлумаченні доведеності вини вирішуються на користь підозрюваного, обвинуваченого, підсудного.

Для з'ясування істини в справі використовуються лише ті докази, які зібрані, перевірені й оцінені в порядку, передбаченому законом.

У разі скасування рішення суду як неправосудного, держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним притягненням до відповідальності.”

доповнити частину 1 статті 6 КПК України пунктом:

“12) за недоцільністю подальшого провадження за умови, що особа, яка обвинувачується у вчиненні злочину, за який Кримінальним кодексом передбачено основне покарання у вигляді штрафу, сплатила штраф у максимальному розмірі, встановленому санкцією відповідного кримінального закону, і відшкодувала потерпілому матеріальну і моральну шкоду, заподіяну злочинцем.”

3) викласти ст. 8 КПК України в такій редакції:

“Провадження в кримінальній справі відносно особи, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути закрито судом, якщо винуватість обвинуваченого у вчиненні злочину безсумнівно доведена зібраними доказами, обвинувачений відшкодував потерпілому матеріальну шкоду та компенсував всі інші збитки і моральну шкоду, щодо факту примирення сторін між обвинуваченим і потерпілим укладена мирова угода, обвинувачений і потерпілий не заперечують проти закриття справи за примиренням сторін.

До направлення кримінальної справи до суду обвинуваченому та потерпілому має бути роз'яснено сутність справи та пред'явленого обвинуваченому обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття справи. Юридичною

підставою для закриття справи за примиренням сторін виступає складена у відповідності з вимогами закону та фіксує добру волю сторін мирова угода.

Прокурор або слідчий в разі винесення постанови про направлення справи до суду для звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності за примиренням з потерпілим, повинні ознайомити обвинуваченого, його захисника, потерпілого або його представника з названою постановою, а в разі їх вимоги – з усіма матеріалами справи та роз'яснити передбачені цим Кодексом обставинами укладення такої угоди.

Прокурор, а також слідчий за згодою прокурора, за наявності підстав і умов для закриття справи за примиренням обвинуваченого з потерпілим, зазначених в ч. 1 цієї статті, виносять мотивовану постанову про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності.

За наявності підстав і умов для закриття кримінальної справи у зв'язку з примиренням обвинуваченого, підсудного з потерпілим у справах, які надійшли до суду з обвинувальним висновком, суд у судовому засіданні виносить постанову про закриття справи.”

4) викласти частину 2 статті 15 КПК України в наступній редакції:

“Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний є невинуватим, доки його вина у вчиненні злочину не буде доведена в порядку, передбаченому законом, і визнана обвинувальним вирокком суду, що набрав законної сили.”

викласти частину 2 статті 22 КПК України в такій редакції:

“Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обов'язок доказування обвинувачення у кримінальному судочинстві покладається на дізнавача, слідчого, прокурора, а у справах приватного обвинувачення – на потерпілого. Суд, прокурор, слідчий, орган дізнання не вправі перекладати обов'язок доказування на підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, їх захисників чи законних представників. Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях. Всі сумніви у тлумаченні доведеної вини вирішуються на користь підозрюваного, обвинуваченого, підсудного.”

б) доповнити КПК України статтею 282¹ такого змісту:

“Стаття 282¹. Закриття справи шляхом укладення угоди про визнання вини.

Суддя у справах про злочини невеликої тяжкості на основі заявленого клопотання обвинуваченим, підсудним або їхнім захисником, за згодою потерпілого, та прокурора, вправі закріпити досягнуту між ними домовленість про визнання вини вирокком. Підставою для укладення угоди про визнання вини є визнання обвинуваченим, підсудним своєї вини у вчиненні злочину.

Угода про визнання вини не може бути укладена за таких умов:

- 1) незгода сторін щодо умов угоди про визнання вини;
- 2) застосування до будь-кого зі сторін насильства і погроз із метою укладення угоди про визнання вини;
- 3) відсутність будь-якої сторони під час обговорення умов угоди про визнання вини;
- 4) нероз'яснення сторонам наслідків укладення такої угоди.”

доповнити КПК України статтею 282²:

“Стаття 282². Питання, що вирішуються судом при закритті справи.

При закритті справи суд повинен вирішити такі питання:

- чи доведено, що передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння мало місце;
- чи доведено наявність в скоєному діянні складу злочину, час, місце, спосіб вчинення злочину, характер та розмір шкоди, заподіяної злочином; та інші обставини злочину, які мають значення для розв'язання справи; наявність або відсутність причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та шкідливими наслідками, що настали;
- чи доведено, що злочин вчинив підсудний;
- чи доведена винуватість підсудного у вчиненні злочину;
- якою статтею кримінального закону передбачена відповідальність за вчинений злочин;
- чи є обставини, за наявності яких особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності, або які виключають кримінальну відповідальність та застосування заходів покарання.
- чи підлягає підсудний звільненню від покарання за вчинений ним злочин;

- чи підлягає задоволенню пред'явлений цивільний позов, на чию користь та в якому розмірі і чи підлягають відшкодуванню збитки, заподіяні потерпілому, а також кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на його стаціонарне лікування, якщо цивільний позов не був заявлений;
- які рішення мають бути прийняті щодо майна та вкладів, на які накладено арешт, речових доказів, зокрема грошей та цінностей, нажитих злочинним шляхом;
- на кого повинні бути покладені судові витрати і в якому розмірі;
- чи необхідно застосувати до підсудного заходи безпеки.”

доповнити КПК України статтею 415¹:

"Стаття 415¹. Реабілітація.

Реабілітація полягає в усуненні моральної і компенсації майнової шкоди, а також в поновленні інших прав особи у зв'язку з незаконним притягненням її до кримінальної відповідальності. Часткова реабілітація полягає в усуненні моральної і компенсації майнової шкоди та в поновленні інших прав реабілітованого в тій мірі, в якій вони були незаконно завдані підозрюваному, обвинуваченому, засудженому чи виправданому.

Підставами для повної реабілітації є виправдувальний вирок, постанова або ухвала суду про закриття кримінальної справи.

Підставою для часткової реабілітації є зміна вироку з перекваліфікацією діяння особи, яка перебувала під вартою або була засуджена, на статтю Кримінального кодексу, яка передбачає менше покарання, ніж фактично відбуте.”

Список опублікованих праць за темою дисертації

Крижанівський В.В. Презумпція невинуватості в системі принципів кримінального процесу України та США // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – К., 2001. – Випуск 43. – С. 72-76.

Крижанівський В.В. Принцип презумпції невинуватості в кримінальному процесі Польщі // Адвокат. – 2002. – № 4-5. – С. 43-45.

Крижанівський В.В. Презумпція невинуватості в системі принципів кримінального процесу України, Польщі та США // Підприємництво, господарство і право – 2003. – №5. – С. 106-109.

Крижанівський В.В. Принцип презумпції невинуватості в сучасному кримінальному процесі // Наукові записки. Серія “Право”. – Острог, 2001. – Вип. 2. – С. 368-372.

Крижанівський В.В. Тлумачення сумнівів на користь особи в кримінальному процесі України та США // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – Спецвипуск № 1. – С. 258-259.

АНОТАЦІЯ

Крижанівський В.В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2007.

У дисертації досліджено поняття, правову природу і зміст принципу презумпції невинуватості, визначено його місце і роль у загальній системі кримінально-процесуальних принципів та з'ясовано механізм впливу на інші норми кримінально-процесуального права, подано характеристику ситуацій, що виникають в ході реалізації вимог цього принципу в процесі прийняття рішень при розслідуванні і вирішенні кримінальних справ в Україні, США та Польщі.

Автором проаналізовано співвідношення підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності з презумпцією невинуватості, з'ясовано доцільність впровадження положень правил Міранди та угоди про визнання вини у кримінальний процес України.

На підставі проведеного дослідження сформульовані теоретичні висновки з досліджених питань та практичні пропозиції, спрямовані на удосконалення реалізації принципу презумпції невинуватості у кримінальному процесі України.

Ключові слова: презумпція невинуватості, принципи кримінального процесу, розслідування кримінальних справ, звільнення особи від кримінальної відповідальності, правила Міранди.

АННОТАЦИЯ

Крыжановский В.В. Принцип презумпции невиновности в уголовном процессе (сравнительно-правовое исследование). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 2007.

В диссертации исследованы понятие, правовая природа и содержание принципа презумпции невиновности, определено его место и роль в общей системе уголовно-процессуальных принципов и выяснен механизм воздействия на другие нормы уголовно-процессуального права, представлена характеристика ситуаций, которые возникают в ходе реализации требований этого принципа в процессе расследования и разрешения уголовных дел в Украине, США и Польше.

Автором проанализировано соотношение оснований освобождения лица от уголовной ответственности с презумпцией невиновности, выяснена целесообразность внедрения положений правил Миранды и сделки о признании вины в уголовный процесс Украины.

Обосновывается значение презумпции невиновности как конституционного принципа уголовного процесса не только в юридическом, но и в этическом отношении. Имея своими источниками моральные представления о справедливости, принцип презумпции невиновности способен положительно повлиять на общественное и правовое сознание людей, а также оказать значительное воспитательное воздействие на граждан и должностных лиц. Наряду с этим презумпцией невиновности обеспечиваются права лица, привлекаемого к уголовной ответственности, и в тоже время непредубежденное, объективное исследование всех обстоятельств дела. Нарушение же презумпции невиновности, отступление от нее неизбежно влечет за собой односторонний обвинительный характер исследования обстоятельств дела, который препятствует установлению истины по делу, и означает нарушение законности при осуществлении правосудия.

Правило о толковании сомнений в пользу обвиняемого является гарантией не только для него, оно служит также гарантией достижения цели правосудия. Благодаря данному правилу достигается истина, так как в основу обвинения должны быть положены только несомненные доказательства и бесспорные факты.

На основании проведенного исследования сформулированы теоретические выводы и практические предложения, направленные на усовершенствование реализации принципа презумпции невиновности в уголовном процессе Украины.

Ключевые слова: презумпция невиновности, принципы уголовного процесса, расследование уголовных дел, освобождение лица от уголовной ответственности, правила Миранды.

SUMMARY

Kryzhanivskyy, V.V. Principle of Presumption of Innocence in Criminal Process (comparative legal research). – Manuscript.

The dissertation for the obtaining degree of the candidate of sciences in law, speciality 12.00.09 – Criminal Process and Criminalistics; Forensic Expertise. – National Taras Shevchenko University of Kyiv. – Kyiv, 2007.

In the dissertation the concept, the legal nature and the essence of the principle of presumption of innocence are researched, the place and the role of it in the general system of Criminal process principles are defined and the mechanism of influence on other norms of Criminal process law is clarified, the characteristics of

the situations which arise in realizations of this principle requirements in making decision in investigating and deciding criminal cases in Ukraine, the USA and Poland are given.

The author analyses a correlation of the grounds for releasing a person from criminal liability with presumption of innocence; the necessity of applying the provisions of Miranda's rule and the Agreements on recognition of guilt in the Criminal process of Ukraine is clarified.

On the basis of the carried out research theoretical conclusions of the investigated questions and practical offers directed to improvement of presumption of innocence principle realization in criminal process of Ukraine are formulated.

Key words: presumption of innocence, principles of criminal process, investigation of criminal cases, releasing from criminal liability, Miranda's rule.